

Adósságtörlesztésü

Furcsa helyzet, amikor az ember (ráadásul ha még nincs is sok hajlama a mindenáron bohémizálásra) valóban örömmel írhatja le: sikerült eladósodnia. Mindenesetre sikerült. Az erdélyi magyar szellemi életnek az utolsó néhány évben (különösen a Kritérion kiadó megalakulása óta) mutatkozó felpettedése a publikációk számának komoly növekedését jelenti e sorok írójának szakterületén, a történetírásban is. Más kérdés az, hogy itt is, akárcsak a szépirodalom területén vagy más tudományos szakterületeken, nem egy esetben az íróasztalfiókban heverő munkák kerültek elő, vagy legalábbis folyóiratokban elszórt cikkek, több-kisebb nyilvánosság előtt elhangzott előadások csoportosultak most már jól fellelhetőre közös kötetbe. Sikerült hát eladósodni — a lépéstartás nem könnyű. (Más kérdés persze — s részletezése nem ide tartozik —, hogy Spielmann Józsefről írt ismertetésünk kb. másfél évet hányódott ide-oda, míg végre ebben az összeállításban révbe ért.) Legalább valamit törlesszünk hát ebből az adósságból — annak reményében, hogy hitelezőink (nemcsak a négy ismertetendő kötet szerzői, ill. összeállítói, hanem a szakterület egésze) némi biztatásnak veszik a dolgot: mégiscsak érdemes „hitelbe” dolgozni.

SPIELMANN JÓZSEF: MÁSONKNAK VILÁGÍTVÁ

Spielmann Józsefet a szorosabban vett szakmán belül esetlenség volna bemutatni, de egy szélesebb közönségnek szánt folyóiratban, úgy hisszük, szükséges. Marosvásárhelyi orvosprofesszor, Erdély legjelentősebb magyar orvostörténésze, orvostörténeti munkák hosszú sorának szerzője. Mátyus-könyve sem egy nagy műveltségű tudós „hobby”-kirándulása a szépirodalom területére, hanem kísérlet bizonyos speciális eszközökkel való ismeretterjesztésre.

Mátyus István, ez a hatalmas életművű 18. századi erdélyi orvos megérdemelte, hogy a szakterület ma legkiválóbb magyar művelője egész könyvet szánjon emlékének. Ez a székely parasztfiú (hisz akár valóban lófók voltak ősei, akár nem, mindenképpen szabadparaszti sorban éltek) a kör erdélyi tudományának valóban jelentős figurája (Spielmann professzor könyve meggyőzi erről olvasóját). A szegénygyerek-diák szokásos sora és emelkedési útja a marosvásárhelyi kollégiumban (a köztanítóságig, majd a több könyvbúvárlásra alkalmat nyújtó alkönyvtárosságig): ez a pálya kezdete. Íve pedig? Tehetsége, szorgalma s egy megértő, modernszemléletű tanár útmutatása és ügybuzgalma révén utrechti diákoskodás (onnan hazafelé még megállás Marburgban, Göttingában, Bécsben), aztán a megállapodás Vásárhelyen. A megállapodás és nem elsüllyedés. Ez a volt utrechti diák nem valami simándypálos romantikus csuklások közepette fordul haza Erdélybe, hanem annak természetes rendje-módja szerint, legfeljebb alaposan telítve a felvilágosodásnak nemcsak tudományosságával, hanem hitével is. A szabad székely paraszt kényszerűség s (korlátok közt, de mégis) lehetőségek szülte életrevalósága, a felvilágosodás hite, az 1750-es évek vége felé a Habsburg-irodalom egészében s így az adott viszonyok közt, s a Birodalom fejlettebb részeihez képest némi késéssel ugyan, de Erdélyben is jelentkező lehetőségek bizonyos modernizálásra: ezek orvosi indulásának belső és külső feltételei. A pálya persze nem ígérkezik könnyűnek, s nem is az. A kormányzat modernizálása folyik ugyan (persze az se könnyen s akadályok nélkül), de az alsóbb igazgatási apparátus? A szék, vagy éppen a járások, az egyes falvak? Maros-zék orvosa nemcsak főúri szeszélyek függvénye (azokkal Spielmann professzor könyve szerint még viszonylag kevéssé is gyűlt meg a baja, pedig a kibédi parasztfiú konok volt, ha igazáról volt szó), hanem a széki igazgatás apróbb hatalmasságainak is — meg a falusbírák gondatlanságának, értetlenségének. S az általános pénztelenségnek (ami arra is kényszeríti, hogy jó ideig csak évi 100 forinttal dotált orvosi állása mellé a tabula continuan is ülnöki állást vállaljon — bár azt való-

színnéek tartjuk, hogy a szegény betegek díjtalan gyógyítása mellett, ami hivatali kötelessége volt, folytatott mai szóval „magánpraxist” is). „Ijedősöknek meghalni elég ok.” De Mátyus István nem ijedős. Ő bábaoktatást teremt (ha kell, a saját zsebébe nyúl, hogy tankönyveket szerezzen hozzá), kemény kézzel csinál rendet a vásárhelyi sebészek közt (a könnyebb esetek kezelésére korlátozva a másra nem alkalmasakat, alaposabb képzést adva a néhány rátermettebbnek), veszekszik a patikussal, akinek ellenőrzése rá tartozik, gyógyvizeket elemez — s ontja magából a közegészségügyi javaslatokat. Hollandiai orvosi tanulmányainak végső summázata két jelszó: megelőzés, egészséges életmód — s Mátyusnak van szava a városok köz-tisztaságáról éppúgy, mint a lakáegészségügyről; javaslata a mocsarak kiszáritására, a halottkultusz korlátozására, az élelmiszer-hamisítás elleni intézkedésekre, megjegyzései a bánya- és iparegészségügy kérdéseiről, nevelésügyi gondolatai (Locke-ra hivatkozással). Szava, megjegyzései? Két „Dietetica”-ja összesen *nyolc* kötetben jelent meg. Spielmann professzor könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy megkívántatja olvasójával ezt a (jó, ha egy-két országos és szakkönyvtárban megtalálható) nyolc kötetet — de még a kéziratban maradt írásokat is. Kínlódik Mátyus az erdélyi elmaradottsággal, nyomorúsággal? Kínlódik. De nem tragikus alak — nem bukik, nem süllyed el örvényben. Végigdolgozik keményen (s néhány évi házassága előtt s után magában — legfeljebb barátai oldják körülötte a *személyi* magányt) egy hosszú életet (fejfája szinte különös tényre csodálkozik rá a 78 év élet végén az elkerülhetelenre: „Hát magok az orvos doktorok is meghalnak! Meg!”)

Mátyus István megérdemelt egy életrajzot — s Spielmann professzor volta-képpen nem regényt írt, hanem speciális eszközökkel dolgozó tudományos népszerűsítő művet. Nem a legszerencsésebb olvasói módszer egy könyvet az utószóval kezdeni — ez esetben viszont ezt ajánljuk. Ott Spielmann nemcsak arról számol be, hogy miért választotta az *életregény* műfaját (nem érezvén elégségesnek tényanyagát egy szorosabban vett *életrajzhoz*), hanem részletesen elmondja: mi könyvében a forrásokkal igazolhatóan történeti hitelű, mi az, amit per analogiam mert leírni (más erdélyi diákok külföldi útinaplói stb. alapján), s mi az, ami költött. Az utolsó-nak szerepe *lényegében* eléggé kevés a műben — ott is jórészt Mátyus életének leg-személyesebb vonatkozásaiban vagy zárómomentumában, az öreg Mátyus és a román szemészprofesszor Piuriu-Molnár sok ízléssel megírt vásárhelyi találkozásának rajzában. Éppen ezért merülhet fel a probléma: helyes volt-e a műfaj megválasztása? Spielmann professzor nem szepíró, de gyakorlott, nagy kultúrájú tolforgató, és a kor történetének nemcsak *tényeiben*, hanem *légkörében* és *külsőségeiben* is jó ismerője. (Tán csak II. József némi idealizálásában s az 1790-es visszaütés pozitív elemeinek a reálisnál kissé kevesebbre értékelésében marasztalhatnánk el, s egy-két olyan kisebb tárgyi tévedésben, mint pl. az, hogy a határőrség felállítása 150 000 székely és román fegyverbeszólítását jelentette — 5 ezredet állítottak fel). Alakjai valóban a kor Erdélyének (sűrűn latinnal spékelt) magyar nyelvén beszélnek, korhűen mozognak — a kultúrtörténetész Spielmann Józsefet azonban egy alak felvázolásánál elsősorban az érdekli, hogy (az életregény eszközeivel) az illető személy *kultúrtörténeti helyét* jelölje meg; dialógusai inkább a filozófiai-tudományos dialógus évezredes műfajának folytatását jelentik, mint egy regény drámai sűrűsödési pontjait. S az életregény írója nyugodtan vett át hosszú szakaszokat Mátyus műveiből (pl. némi hozzátevéssel naplóját „adaptálva” őket). Hosszú (és igen hasznos) szakaszokban szötte bele a regénybe azt, amit a szakirodalom pl. a Mátyus tanulóévei korabeli Utrechtről, az ottani akadémiáról mond; Halmágyi, Heidendorf emlékiratainak terjedelmes passzusai kerültek bele (ismét némi „adaptáció”-val) az életregénybe. Nem lehetett volna megoldani a feladatot egy bevezetővel ellátott népszerű Mátyus-válogatásban, amelybe (korábrázolásul) belekerülhettek volna a Nyugat-Európában utazó erdélyiek emlékiratai, Halmágyi stb. is?

Itt azonban meg kell állnunk egy pillanatra. Függetlenül attól, hogy Spielmannak volt-e módja egy ilyen válogatást megjelentetni, vajon mi oldaná meg jobban a *népszerűsítés* feladatát — egy ilyen válogatás vagy az életregény? Az bizonyos,

hogy a könyv olvasójában világos, megalapozott kép marad Mátyus Istvánról (s a legtöbb vonatkozásban kora Erdélyéről is) — akkor is, ha a könyv szépirodalomnak „csak” egy nagy általános műveltségű szaktekintély sok ízléssel és korismerettel írt munkája. S olvasó-statisztikai összehasonlítást ugyan aligha lesz módunk végezni e területen — de ha az *életregény* többeknek ad fogalmat Mátyus István életéről (még hozzá úgy, hogy az igényesebb olvasó az utolsó alapján világosan megkülönböztethet tények és fantáziaalkotás közt), mint ahány érdeklődőhöz a népszerű válogatás eljuthatott volna (s ez a valószínű), akkor írójának érdemes volt kimerészkednie szakterülete műfajai közül. (*Irodalmi Kiadó, Bukarest, 1969.*)

BENKŐ SAMU: SORSFORMÁLÓ ÉRTELEM

Benkő Samut viszont tán már nem kell bemutatnunk — s itt igazán vaskos szerénytelenség lenne saját recenziói érdemeinkre hivatkozni. Ha a tájékozottabb magyar olvasó Bolyai János nevéhez néhányat asszociál a mai magyar kultúra képviselői közül, *Benkő Samu*é az első három közt jöhet számba, igen előkelő társaságban. (Azt már kevesebben tudják, hogy mi volt ennek az ára; Bolyai-kötetébe, ebbe a félig monográfiába, félig forrásközlésbe egy kritikai Bolyai-kiadás szövegeinek legjavát s a szövegkiadás elébe tartozó előszót kellett belesűrítene; hogy a kritikai kiadás szövegének összeállítása milyen embertelen munka lehetett, arról csak az alkothat fogalmat, aki valaha beletekintett Bolyai János hagyatékába.) Talán nem kell bővebben emlékeztetni olvasóinkat Bölöni Farkas Sándor-kiadványára (annak bevezetője is egy monográfiát rejt magában) s Kemény Zsigmond naplótöredékének szintén általa gondozott kiadására (majdnem azt írtuk: monográfiájára a fiatal Keményről egy naplótöredék ürügyén). Most egy tanulmánygyűjteménye fekszik előttünk; válogatás az utolsó 14 évben szétszórva megjelent (vagy meg sem jelent) írásaiból.

Ha szokás volna mai szellemi életünk egyes alkotóit epitheton ornansokkal megjelölni (bár nem az, s szerencsére, mert az ilyen jelölések némi ismeretes veszélyeket rejtenek magukban, s az ilyen jeleket nemritkán bunkóval írják), *Benkő Samu* neve elé alighanem a „konok” szó kerülne — mindazzal a *jóértelmű* melléközöngével, ami e szóhoz nyelvünkben társulhat. Mert ahhoz bizony kell konokság, hogy valaki évtizedszámra hol erről, hol arról rugaszkodjék neki egy nagyfontosságú témának: az erdélyi polgári értelmiség kialakulásának — miközben tisztába kell jönnie azzal, hogy e téren vajmi kevés előmunkálatra támaszkodhat, miközben szorosabban vett munkájában más jellegű súlyos feladatok nyomják, s miközben (végül) publikációs lehetőségei elsősorban forráskiadvány-bevezetések, szélesebb közönségnek szóló folyóiratok hasábjai (nemegyszer még az ünnepi megemlékezés megkötöttségeivel is).

De csinálja — s itt egy összeállítás az 1700 és 1848 közti kor erdélyi magyar értelmiségének színe-javáról: Bod Péterről, *Benkő József*ről, Bolyai Farkasról, Kötetes Sámuelről, Bölöni Farkas Sándorról. A nagy fáklavivókról — s tegyük hozzá: a nagy magánosokról. Mert hisz előadja azt *Benkő*, igen pontos okfejtéssel: hogy kapcsolódik általában Európában a polgári értelmiség élete a városokhoz — s hozzá is teheti egy oldallal odébb: a kor erdélyi tudósa pedig magánosan birkózik feladataival, magában akkor is, ha Magyarigeben vagy Középajtán paposkodik, de akkor is, ha Marosvásárhelyen professzor. És szerves magyar kultúra mégis ezeknek a magános küszködőknek a műveiből lesz, meg a levelezésükből, a néhány tanítványból, aki vette magának a fáradságot annak a megértésére, amit a többi felesleges hókuszpókuszknak vélt a maga majdani papi tisztéhez vagy ügyvédségéhez. „Magányt és áhítatot” — adta ki a jelszót saját magának Németh László a Tanú-korszak végén —, s bármily keserves dolog is az alkotó számára a közeg hiánya, nem feltétlenül s egyértelműen negatív. A példák pedig amellet bizonyítanak: nem is állandó ez a magány, áttörhető — még ha csak a mű is töri át, s alkotója addigra

az emberi gonoszság által végképp tönkretett vidéki pap vagy diákok gúnyolódásainak céltáblájául szolgáló elvénült professzor.

S ott a kötetben egy sor rendkívül fontos, hézagpótló tanulmány olyan átfogóbb kérdésekről, mint „A tanító sorsa Erdélyben 1848 előtt”, „Székely diákok harca a Habsburg-hatalommal a tanulás jogáért”, „Az első erdélyi magyar folyóirat” — amelyekre már nyugodtan támaszkodhatnak a Benkő által glosszákká „degradált” előző olyan megállapításai, mint az erdélyi értelmiség *jellegének* változása ebben a korban — az 1730-as évek elsősorban papi jellegű értelmiségétől a pedagógusi foglalkozás domináns szerepén át a jogi műveltségnek a Szász Károly—Bárnuțiu-generációban főszerrepre jutásáig, vagy az ifjúságnak e 150 évben vitt különleges szerepéről adott finom elemzés, a diákok külföldi utainak kettős tájékoztató szerepe (Erdély informálása Nyugat-Európáról és viszont), a felvilágosult abszolutizmus ellentmondásos szerepe az erdélyi értelmiség fejlődésében (új lehetőségeket nyújt az értelmiségnek, erősebben választja szét a papi és tanítói-tanári funkciót, nagyobb s nívósabb tisztviselői karra tart igényt — ugyanakkor azonban nemhogy nem látja el azt a szerepet, amelyet a kormányhatóságok látnak el a legtöbb európai irodalmi nyelv kialakulásában, hanem éppen akadályozza azt), 1790 korszakhatár-volta Erdély művelődésének *egészében* (David Prodan korszakhatárnak tekinti a román nemzeti mozgalomban a Supplex Libellus Valachorum összeállítását, a magyar nemzeti mozgalomban a Nyelvművelő Társaság megalapításának van ilyen jelentősége, s ekkor történik a képzőművészetben is a barokkról klasszicizmusra való átváltás).

Nincs hát miért bizonykodnia Benkőnek előszava végén, hogy a kötet a provincializmus jegyében született (bár se nem szégyelli a maga értelme szerinti provincializmust, se nem büszke rá). Még sok ilyen „provinciális” művet — s Európa nemcsak zenei nevelést tanulni fog hozzánk járni. Benkőnek épp az európai horizont az egyik legerősebb oldala. Amit szóvá kell tennünk könyve kapcsán, az ismét csak a műfaj problémája — bár némileg más formában, mint a Bolyai-könyvnél. A cikkek legnagyobb része hármas funkciót tölt be: marxista beállítást ad az erdélyi magyar kultúrtörténet egy-egy jelentős alakjáról (ebbe beletartozik az is, hogy Benkő, átfogó tudással s higgadt mértéktartással, az erdélyi kultúra *egészébe* illeszti be őket — Bod Péter Brevis Valachorum... historia-jának utóéletéről is van egy fontos bekezdése, Benkő József mellett feltűnik Ősincsei, az Erdélyi Múzeum történeténél a Cserei Farkas által Petru Maiornak adott támogatás), egyben népszerűsítő összefoglaló is (ismételjük: a tanulmányok egy része évfordulók megünneplésére született) — s mindebbe még bele kell férnie a szorgos levéltárbúvár Benkő Samu új adatainak is. (Hogy részletkutatónak milyen kitűnő nívót képvisel Benkő, az a kötetnek két dolgozatából tűnik ki különösen: az Arad megyei görögkeleti iskolák és tanítók 1779-i összeírásának elemzéséből s még inkább a „Lenkei százada” keletkezésének előzményéről írt tanulmányból — ez még azért is külön figyelmet érdemel, mert többek között máramarosi *román liberálisok* pozitív szerepét mutatja be a Lenkei-huszárok ügyében.) Bele kell férnie — néha úgy, hogy még a forrásközlést is pótolja — vagy jegyzetben (így került a kötet jegyzeteibe a marosvásárhelyi bíró és magistratus *egész* 1764-i instructió-ja, Kőteles Sámuel stilsztikai compendiumának *egése*), vagy magában a szövegben. Hármas funkciót kell hát ellátnia ezeknek az írásoknak — s amennyire a kutatások jelen fokán lehetséges, hibátlanul el is látják; igen alaposan megmunkált írásokkal van dolgunk.

Amennyire a kutatások jelen fokán lehetséges... Arra épp Benkő könyvéből kell újra meg újra rádöbbenünk: hol állnak a jelen kutatások. Ha Benkő ilyen címet ad egy tanulmányának: „A gazdasági eszmék néhány forrása Erdélyben a XVIII. században”, nyilván maga is tudta: milyen szinten igényelhet e pillanatban „teljességet”. Ő maga utal rá: a század gazdasági eszmetörténeti forrásanyaga elsősorban az országgyűlés és közigazgatási fórumok előtt forgott elaborátumok. S kérdezzük: mi ismeretes eddig ebből az irdatlan anyagból? De mi ismeretes Benkő József tudományszervezési tekintetben oly fontos levelezéséből? Hol állunk az erdélyi iskoláztatás 1700 és 1848 közti történetének csak tényszerű ismeretében is?

„Műfajtalan” lesz hát (Szabó Dezsőtől kölcsönzött szóval) az, aki egyszerre három feladatot vállal magára (a harmadikba még a forrásközlést is elbújtatva), s még az is rábizonyítható, hogy (szép reformkori latinsággal szólva) per excerpta tárgyal bizonyos kérdéseket: itt is, ott is egy (talán) jelentős állomás a fejlődésben... Aki ma az 1700—1848-as kor erdélyi történetéhez nyúl (s ráadásul a többszörös feladat ellátásának igényével), annak vállalnia kell ezt a veszeltyt. Amit leír, az annak jelzése: hol tartunk most alapkérdések marxista—leninista beállításában, a népszerűsítésben s az új kutatásban. A „konok” Benkő Samu vállalja — s Erdély történetének modern összegezése az ilyen konokságok pilléreire épül majd, ha felépül. (*Kriterion, Bukarest, 1971.*)

TÁNCSICS MIHÁLY: ÉLETPÁLYÁM

Az erdélyi magyar történészek „negyvenes” nemzedékének másik jelessége, Csetri Elek immár másodszor jár rosszul e folyóirat hasábjain — saját vétkén s e sorok írójáén kívül. Pár éve Benkő Bolyai-könyve mellé ő (egyébként kiváló) Wass Pál-kiadványával került; a két könyv érdeke közt tárgya tett különbséget, nem a szerzők, pontosabban kiadók értéke. Most Csetrinek egy, a romániai „Tanulók könyvtára”-ban megjelent könyve van előttünk: válogatás Táncsics „Életpályám”-jából. Eredeti funkciója szerint tehát tágabban értelmezett iskolai segédlet — a kiadó munkája elsősorban pedagógiai. Az aztán Csetri értékére vall, hogy ezt a feladatot hogy oldja meg — magával a válogatással, s a kötet előszavával. Idekívánkozik annak leírása: a forrásközlések, válogatások stb. élén, folyóiratokban szanaszét szórt Csetri-tanulmányokból is tellene már egy gyűjteményes kötet; jó lenne remélni, hogy annak ismertetésére is rövidesen sort keríthetünk.

Csetri maga is hangsúlyozza azt, amit a Táncsics-mű minden ismerőjének éreznie kell: az „Életpályám” Táncsics legmaradandóbb irodalmi alkotása. Játsszunk el kicsit a gondolattal: vannak a magyar kultúra történetének alakjai, akiknek főműve az önéletrajz. Még ha eltekintünk is a korai, a világi prózai műfajok differenciálódása előtti időszak oly termékeitől, mint Bethlen Miklós önéletírása (amellyel kapcsolatban — csak *kapcsolatban* — az irodalomtörténet szereti a „regény” terminust emlegetni), akkor is ott van Táncsicson kívül Kassák — s még Veres Péternek is az 1948 utáni félretolás „segített” abban, hogy a „Számadás” tanúskodását a „Balogh család” körképévé tudja egyetemesíteni. Főművük? Éppen az önéletírók erkölcsi értéke, emberi helytállása tette azzá — valami legyőzhetetlen (és történelmileg, társadalmilag és emberileg egyaránt indokolt) hit igazukban s önmagukban, s mindaz a keménység, céltudatosság, ruganyosság, ami ehhez kellett. Az aztán a kérdés másik oldala, hogy (maradjunk Táncsics és Kassák eseténél) arra mért nem telt erejükből (az adott, hol így, hol úgy, de mindig rendkívül rossz körülmények között), hogy művük *egészében* azt a nívót tartsák, amit önéletrajzukban elértek. Táncsics nem adhatott mindenben önálló, egyenletes nívójú és végig konzekvens programot a magyar dolgozó tömegek, különösen a két alapvető osztály számára — de adott példát magatartásában: az emberségben s az emberségére tartásban, az egyenességben, elvhűségben, a konok önművelő szorgalomban, a parasztnép, a munkások ügyéhez (ha nem is mindig tisztán felismert ügyéhez) való állhatatos ragaszkodásban. Korán jött? Ezért is élete maga a főműve.

Visszakanyarodva most magához Csetri kiadványához (bár lehetne folytatni a gondolati játékot: a magyar líra viszonylagos túljelettsége is valahonnan onnan eredhet, hogy az *emberek* megteremnek — „Én voltam úr, a vers csak cifra szolgál”, az ember maga kovácsolódik „kemény, fájdalmas műremekké” — de objektiválódásra kevés a lehetőség), ebben az, ismételjük, elsődlegesen pedagógiai célokat szolgáló kötetben jóval több van, mint amennyit igényelhetnénk tőle. Kitűnő, pontos és tághorizontú életrajz, amelynek hőse a korszak Európájában s Magyarországon él, pontosan és teljességükben ábrázolt problémák között, emberileg éppen akkoraként, amekkora volt. A több évtizedes egyetemi előadói gyakorlattal rendelkező Csetri

okos mértéktartással mond el mindent Táncsicsról, amit nem diákkönyvtári, de egyetemi szinten is elég tudni róla; kritikai megjegyzésünk is csak az lehet vele szemben, hogy némileg tán eltúlozza a reformkori Táncsics előrefutását a liberális derékhadtól, s hogy egy-két helyen fogalmazása nem eléggé pontos (Táncsics nyelv-könyve elkobzásánál nemcsak az 1830—31-i forradalmi időszakot követő nemzetközi terrorról van szó, hanem az erősödő magyar reformmozgalom elleni lépésről is; a magyar reformországgyűléseken, különösen az 1832—36-in, a kormány ellenzése miatt is lassú az előrehaladás a jobbágykérdésben). Érdemes elgondolkozni azon az egyezésen is, hogy mind az 1848-as Táncsics, mind a reformkori Bălcescu elsősorban *parasztot* ért akkor, amikor *munkást* ír le.

A válogatás maga igen szerencsés. Az „Életpályám” szétágazó, burjánzó mű. Kiadójának sikerült jó 12 szerzői ívbe összesűriteni lényegét, hogy minden érdemi benne legyen — a munka történeti, néprajzi, filológiai vonatkozásai egyaránt, azok a filológiai vonatkozások is, amelyek — a részleteken túl — Táncsics *egész lényét* illetően bírnak érdekl. Az „Életpályám” utolsó itthoni kiadása egy 1957-i válogatás — addig is, míg a Csetri által is sürgetett kritikai kiadás megjelenhet, a „Tanulók könyvtára” kötete hézagpótló mű az itthoni nagyközönség számára is, bevezetője pedig a Táncsics-irodalom legkitűnőbb termékei közé sorolható. (*Dacia, Kolozsvár, 1971.*)

ORBÁN BALÁZS: SZÉKELYFÖLD KÉPEKBE

Sorrendben utolsónak hagytuk Orbán Balázs Erdélyi Lajos által gondozott fotóalbumát — nem a „beérkezés sorrendje” miatt, inkább azért, mert ez valamivel távolabb áll közvetlen szakterületünkötől. Igaz, e tekintetben inkább újabb integráció felé haladunk — s e sorok írója is igyekezett megtanulni, kis- és középteljesítményű fényképezőgépek segítségével, ha nem is a fotográfus-mesterséget (még kevésbé a fotóművészetet), de legalábbis a képkomponálás bizonyos elemi szabályait. Nos, azzal bátran egyet mer érteni Erdélyi Lajosnak a kötethez írt lendületes, elsősorban a népszerűsítés céljait szolgáló bevezetőjével, hogy Orbán Balázs fotóművésznek is rangos. (Arra már kevésbé merne vállalkozni, hogy pontosabban rangsorolja.) A kötet anyaga erre bőségesen elég bizonyító anyagul — még ha csonka is. Az Orbán Balázs nagy műve, „A Székelyföld leírása” illusztrációanyagának alapul szolgáló fényképanyag megmaradt, s ma már gondosan őrzött részét kapja meg a kötetben az olvasó.

Orbán Balázs dokumentációra használta a fényképezést — annyira nem kifejezetten művészi célra, hogy át is rajzoltatta őket, hisz a korabeli nyomdatechnika ezt követelte. A kérdést épp ez teszi izgalmassá: valaki művészien lát anélkül, hogy erre gyakorlati szüksége lenne — Keleti Gusztáv, Greguss János elég kiváló grafikusok voltak ahhoz, hogy egy művészi kvalitásokkal nem rendelkező fénykép alapján is művészt alkossanak. Orbán fényképei valóban „a lélek fényűzése”.

Hogy ismeri ez az „amatőr fotós” a kompozíció szabályait! Ússe fel az olvasó a kötetet az almási barlang nyugatról készült képénél — a közép felé hulló erőteljes vonalak, a barlang bejáratának tájára eső fény pontosan azt hangsúlyozzák, ami a kép tárgya. Vagy a borszéki szikláknál hogy utal minden felfelé: a sziklák függőleges hasadéka, a közetretétegződés ferde vonalai, a sziklatető növényzete! Vagy gondoljunk a tordai hasadékról készült felvétel mozgásritmusára — mintha most gyűrődne épp kétfelé a szikla. Ott az Örvénykő képe a folyó és a feléje hulló hegyvonulatok kontrasztjával; ott a rendkívül gondosan komponált Székelykő-kép (szikla, teraszok és falu hármassága, a templomtorny majdnem pontosan a három zóna szétválásában), az ugyanilyen kitűnően szerkesztett Marosludas (ég — dombhát — falu — folyó — innesső part övezetei), a Nyárad völgye Teremi felől (az előtérben szélesen elnyúló kastélyépület mögött a távoli dombokig nyúló, erősen tagolt völgy) — vagy a szentdemeteri óriás cserfa, ezer ága-bogával, mögötte az ugyanoly ágas-

bogas, de kisebb fák és a fejfák vonalaival (a képben a templom masszív tornya jelenti az ellensúlyt)... sorolhatnánk még a tájfotókat, hosszan. De hát milyen kitűnő a kompozíciója (más témára térve) a baróti piacnak — templomtorny és ökrös szekér kontrasztjával, vagy Kézdivásárhely főterének, a házsor fehér-sötét ritmusával! Hogy sikerül elkapnia (kezdetleges felszerelésével) fény és árny játékát a romantikus marosújvári kastélyon! Milyen pompás hangulatmegragadás a háromszéki székely nemesi kúria képe, az előtérben álló hatalmas fával, s alatta a padokkal, ismét csak fény és árny játékával! Műemlékfényképésznek is elsőrangú (udvarhelyi ferences templom, nagylaki templom). Arról a néprajzkutatók nyilván bővebben írnak majd: mi a külön értéke népviselet-fényképeinek.

„A lélek fényűzése”: ez volt Orbán Balázs fotóművészte. S nem kis értékkel maradtunk volna szegényebbek, ha ezt a „pluszproduktumot” Erdélyi Lajos s a *Kriterion* kiadó jóvoltából nem vehettük volna a kezünkbe. (Bukarest, 1971.)

TRÓCSÁNYI ZSOLT

Raffai Sarolta: Rugósoron

A háború képeit és légkörét idézi ez a novellás kötet: a párbeszédnek éles géppuskahangját drámai defonációk követik, s az erőgyűjtő szünetekben, a dübörgő monológokban is füledt feszültség van, farkasszemet néző indulatok. S az ütközetek nyomában vér és romok, sérült előítéletek, avult magatartásformák üszkei. — Ez a „háború” Raffai Sarolta felszabadító hadjárata, a sebek: beteg testrészek sérülései, tisztító, gyógyító metszések. A kötet történetei, akár sorsokat feldúló nagy összecsapásokat, akár izzó köznapi konfliktusokat ábrázolnak, mind az emberibb, tartalmasabb életmód felé keresik az utat. Ilyen értelemben csak variánsai Raffai eddig megjelent írásainak, újabb csapata annak a vonulásnak, amely a versekkel, a Rézség virágzás önemésztő, hevült felzúdulásaival kezdődött, regényével (s az ebből írt drámával), az *Egyszál magam fuldokló*, kíméletlen igazságosztásával folytatódott, majd a másik két drámában, a *Diplomásokban* és *Az utolsó tétben* mutatkozott meg. A novellákban nem új arcát ismerjük meg az írónőnek, hanem ugyanannak az arcnak több, mélyebb vonását. Mintegy összefűzi, kuszorúba fonja az eddig ismert más műfajú írásokat ez a huszonnégy novella (karcolat, tárca, elbeszélés). Nem is „új korszak”, hisz az első novellák még a versíró (a szorgalmasabban verselő) időszakban keletkeztek, a regény és a drámák előtt, az utóbbiak pedig ezek közben: *egy* élménykör, *egy* idegrendszer, *egy* gondolatvilág robbanásai, *sistergései*.

Nem önkényesen használom ezeket az erős, expresszív kifejezéseket, hanem Raffai Sarolta írói temperamentumához igazítom őket, indulatai hőfokához és ritmusához. Ez a temperamentum a legerősebb ismertetője írásainak, s aki elemezni akarja, annak elsősorban az aktivitás jelentésárnyalatait kell elemeznie. Cselekvő irodalom ez, élénk beleszólás a társadalom életének fontos ügyeibe, a közszolgálat, az egymás elviselését nehezítő önzés, a közösségi és családi nevelés, a harácsolás problémabokrait, alkotó és ártó magatartásformákat ábrázol. Aktív irodalom, mert nemcsak ábrázol, hanem indulatosan ítélkezik is, korhadtt törvényeket rombol, s keresi a humánusabb, önzetlenebb együttélés törvényeit. S igen-igen dinamikus a cselekmény vezetésében is, keveset meditál, lendületesen indítja és sodorja hőseit az ütközetekbe.

Témaival csak külsődlegesen jellemezhetjük őt. Regényben, drámában s egy-egy novellában emlékezetesen ábrázolta a kiszolgáltatott nőt, a konyha és az ágy mártírját, de nem maradt ennek a „specialistája”. Sőt, a kötet novelláiban a férfiak és a nők párbajában tíz közül hétszer a férfipozíciót választja. Ezek az összecsapások